

Technische maatjes bij dyslexie

Compenserende en dispenserende hulpmiddelen

Jos Smeets
Ria Kleijnen

Masterplan Dyslexie, 2008

De productie van de dvd is gerealiseerd door Media Profile BV.

Expertisecentrum Nederlands, www.taalonderwijs.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

© Masterplan Dyslexie, tweede herziene uitgave, 2008.

Technische maatjes bij dyslexie

Compenserende en dispenserende hulpmiddelen

Inhoud

Woord vooraf	5
1 Doel van ICT-middelen	7
1.1 Ernstige lees-/spellingproblemen en dyslexie	7
1.2 Begeleiding van dyslectische leerlingen	7
1.3 Begeleiding met ICT-middelen	8
2 ICT-middelen voor functioneel lezen en schrijven	11
2.1 Hulpmiddelen bij functioneel lezen en schrijven	11
2.2 Beschikbare ICT-middelen	12
3 Functies van ICT-middelen	25
3.1 Technisch lezen	25
3.2 Begrijpend lezen	28
3.3 Spellen	30
3.4 Strategisch schrijven	32
4 Implementatie van ICT-middelen	35
5 Uitwerking van de implementatie van ICT-middelen	37
5.1 Visie en beleid	37
5.2 Beheer en professionalisering	39
5.3 Materiaal	42
5.4 Kwaliteitsbeleid en praktijkonderzoek	46
Literatuur	49
Relevante websites	53

Woord vooraf

De afgelopen jaren heeft de begeleiding van ernstige leesproblemen en dyslexie in het onderwijs een vlucht genomen door het verschijnen van de Protocollen Leesproblemen en Dyslexie. In deze protocollen voor basis- en voortgezet onderwijs wordt uitgebreid ingegaan op de onderkenning en begeleiding. Vele scholen in Nederland hebben de protocollen omarmd en zijn bezig met het implementeren ervan.

Het Masterplan Dyslexie heeft vanaf 2005 de integrale begeleiding van leesproblemen en dyslexie in het primair en voortgezet onderwijs een flinke impuls gegeven. Er zijn additionele materialen ontwikkeld, procedures beproefd en beleidsaspecten benadrukt.

In een brief aan de Tweede Kamer (juli 2007) geeft de staatssecretaris van OCW aan, dat het inzetten van compenserende en dispenserende middelen in het primair en secundair onderwijs een speerpunt is in het dyslexiebeleid.

De uitgave 'Technische maatjes bij dyslexie' en de daarbij aansluitende dvd wil een bijdrage leveren aan de integrale begeleiding: nu met de focus op ICT (Informatie- en Communicatietechnologie).

Ondanks verbeteringen die te behalen zijn in de lees- en schrijfprestaties is er een aantal leerlingen dat te weinig vooruitgang boekt. Hierdoor dreigt voor hen een grote achterstand in geletterdheid te ontstaan. Sinds enkele jaren zijn er voor deze leerlingen geavanceerde middelen verkrijgbaar die het lezen en schrijven ondersteunen.

Op de dvd en in deze gids wordt een schets gegeven van de mogelijkheden die ICT-middelen dyslectische leerlingen

kunnen bieden. Als we hier spreken over 'ICT-middelen', dan bedoelen we steeds hardware en/of software met het doel belemmeringen bij leerlingen met dyslexie te verminderen en hen in staat te stellen op leeftijdsniveau te functioneren. Ze bieden ondersteuning op het gebied van technisch en begrijpend lezen, spellen en strategisch schrijven, opzoeken in woordenboeken, structureren en het maken van toetsen en examens. Daarenboven laten zowel de praktijk als onderzoek zien, dat deze middelen vaak ook remediërende effecten sorteren.

De dvd toont de 'ronde van Nederland en een uitstapje naar Vlaanderen'. Op vele locaties zijn opnamen gemaakt en komen leerlingen, docenten, coördinatoren en ouders aan het woord. Ook zijn ontwikkelaars, wetenschappers en dyslexiebehandelaars bevraagd op toepassingsmogelijkheden en resultaten van praktijkonderzoek.

In deze informatiegids worden de beelden en de instructieschema's op de dvd van nadere toelichting voorzien. De ICT-middelen worden nader omschreven en er wordt ingegaan op de effecten die leerlingen ervaren met betrekking tot het lezen en schrijven. Bovendien worden handreikingen geboden voor de implementatie in het onderwijs.

We willen allen (leerlingen, docenten, directeurs, ouders, behandelaars en ontwikkelaars) bedanken voor de spontane medewerking aan de dvd. Ook de leveranciers van de ICT-middelen willen we bedanken voor hun medewerking.

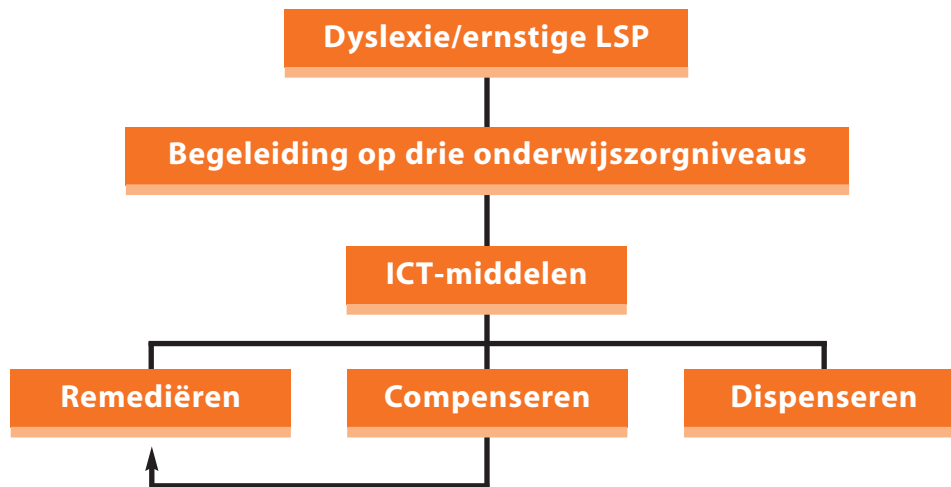
Een zeer speciaal woord van dank richten we aan Ria Janssen (Lexima B.V.). Zonder haar medewerking was deze 'ICT-tour door de lage landen' niet mogelijk geweest. Haar jarenlange

contacten met ouders en scholen maakten het mogelijk om in korte tijd deze impressie te realiseren. Het productiebedrijf 'Media Profile' reisde kriskras door het land om alle opnames te maken en ze vervolgens tot een leerzaam product te monteren.

Onze inspanningen hebben nut gehad als de dvd en deze gids scholen, behandelinstututen en ouders inspireren tot het (verder) inzetten van ICT bij de begeleiding van dyslectische leerlingen. Ook hopen we dat de – nog vaak aanwezige – weerstand om deze middelen in te zetten, vermindert. De talloze uitspraken van leerlingen, docenten en ouders legitimeren een verhoogde inzet van deze middelen en een voortgang in het onderzoek naar de effecten en toepassingsmogelijkheden.

Jos Smeets en Ria Kleijnen, oktober 2008

1 Doel van ICT-middelen

1.1 Ernstige lees-/spellingproblemen en dyslexie

Bij ongeveer 15 procent van onze bevolking is sprake van een achterstand met lezen en/of spellen; bij ongeveer vier procent is sprake van problemen die dermate ernstig en hardnekkig zijn, dat men spreekt van dyslexie. In het primair en voortgezet onderwijs zijn er naar schatting 70.000 leerlingen die aan de criteria voor dyslexie voldoen. Vaak ontstaat deze achterstand al bij start van het lees- en schrijfonderwijs; soms komt deze achterstand pas op latere leeftijd aan de oppervlakte, bijvoorbeeld bij het leren van een nieuwe taal in het middelbaar onderwijs.

Dyslexie is vooral een probleem in de schriftelijke, technische taalvaardigheid. Er is sprake van onvoldoende automatisering van het technisch lezen en/of spellen. Dit betekent dat de snelheid en/of nauwkeurigheid gering zijn: een dyslecticus leest traag en/of maakt veel leesfouten (hij leest niet wat er

staat), en maakt meestal zeer veel spellingfouten. Los van deze verschijnselen treft men sterk uiteenlopende kenmerken aan, die gerelateerd zijn aan de verklaring van dyslexie: een fonologisch tekort. Als gevolg hiervan heeft de dyslecticus vaak moeite met de uitspraak van vreemde woorden en complexe laagfrequente Nederlandse woorden. Ook zijn er problemen met het verstaan van snelle spraak en het flexibel inzetten van luisterstrategieën, het begrijpen van teksten, het structureren van zelf geschreven teksten en het overnemen van aantekeningen. Een uitputtend overzicht van deze kenmerken treft men aan in de Protocollen Leesproblemen en Dyslexie.

1.2 Begeleiding van dyslectische leerlingen

In het onderwijs wordt ingezet op het verbeteren van functioneel lezen en schrijven. Goede begeleiding houdt in dat er op de eerste plaats in het primaire proces rekening

gehouden wordt met dyslexie of ernstige lees- en spellingproblemen. Hier onderscheiden we drie niveaus van onderwijszorg. Het eerste niveau betreft goed onderwijs, acceptatie en begrip voor de belemmeringen die dyslexie met zich meebrengt. Vervolgens dient iedere school zorg te dragen voor onderwijszorg op niveau 2, dat wil zeggen dat er *binnen* klassenverband aandacht aan de specifieke kenmerken van dyslectische leerlingen wordt besteed in de vorm van extra leerhulp, compensaties en dispensaties. Met onderwijszorg op niveau 3 wordt bedoeld dat de leerling aanvullende training en sociaal-emotionele begeleiding ontvangt *buiten* klassenverband. Al deze niveaus dienen binnen het onderwijs geïntegreerd vorm te krijgen in afstemming met eventuele behandeling van dyslexie in de gezondheidszorg (zorgniveau 4).

1.3 Begeleiding met ICT-middelen

Het Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 5-8 (Wentink & Verhoeven, 2004) adviseert om vanaf groep 5 gebruik te maken van ondersteunende en/of compenserende software.

In deze gids richten we ons met name op compenserende en dispenserende maatregelen, die gerealiseerd kunnen worden met ICT-middelen. Deze doelen worden hieronder nader uitgewerkt.

Compenseren

Van compenseren spreken we als maatregelen worden getroffen die de belemmeringen die het zwakke lezen en spellen met zich meebrengen, verminderen. Kenmerkend is dat de leerling de lees-/spellingtaak wél uitvoert. We onderscheiden niet-technische en technische compensaties. De niet-technische compensaties betreffen bijvoorbeeld tijdverlenging, vergrote teksten en aangepaste normering bij proefwerken. Technische compensaties zijn er in de vorm van hardware (b.v. ReadingPen, Daisy-speler) en software (b.v. Kurzweil 3000), die het lezen vergemakkelijken en het

schrijven ondersteunen. Gespecialiseerde software biedt ondersteuning bij alle deelproblemen waarmee een leerling met dyslexie worstelt, zoals technisch en begrijpend lezen, spellen, strategisch schrijven, moderne vreemde talen, structureren en het maken van toetsen en examens.

Dispenseren

Dispenseren betekent dat de leerling een bepaalde taak niet meer hoeft uit te voeren: hij krijgt dus vrijstelling. Ook hier weer het onderscheid tussen niet-technische en technische maatregelen. Voorbeelden van niet-technische dispensaties zijn mondeling overhoren in plaats van schriftelijk, niet hardop lezen en vrijstelling geven voor een vreemde taal. We spreken van technische dispensatie als een computerprogramma of een voorleesapparaat (bijvoorbeeld Daisy-speler) het lezen en/of schrijven volledig voor zijn rekening neemt.

Remediëren

Waar we in deze gids ook aandacht aan schenken, zijn de mogelijke remediërende effecten van compenserende en dispenserende programma's. In hoofdstuk 2 halen we verschillende onderzoeken aan, waarin aangetoond wordt, dat lees- en spellingvaardigheden meetbaar verbeteren als leerlingen consequent gebruikmaken van voorlees- en dicteermiddelen (software en hardware).

Hoe verhouden zich remediëren, compenseren en dispensereren?

Er wordt wel aangenomen dat remediëren, compenseren en dispensereren elkaar lineair opvolgen. Het gevaar van deze veronderstelling is, dat men soms te snel besluit dat het lees-/spellingprobleem hardnekkig is en men de remediëring achterwege laat. Men dient ervan uit te gaan dat de basisschool tot taak heeft een zo hoog mogelijk niveau van geletterdheid te behalen, ook al zijn de vorderingen gering. Wentink en anderen (2006) en Vernooy (2006) bijvoorbeeld streven naar een minimale vooruitgang van twee avi-niveaus

per leerjaar, ook bij sbo-leerlingen. Zij tonen in diverse begeleidingstrajecten (bijvoorbeeld SLIM, LISBO, VLOT) aan dat met name op het gebied van lezen veel meer te bereiken is dan veel leerkrachten inschatten.

Naar onze mening hoort men niet te wachten met het inzetten van compenserende en dispenserende middelen, totdat leerlingen naar het voortgezet onderwijs gaan. Integendeel: al tijdens de basisschoolperiode worden leerlingen frequent geconfronteerd met teksten en schrijfopdrachten die in feite moeilijker zijn dan de leerlingen op dat moment aankunnen. Dat 'moeilijker' heeft vooral betrekking op technische taalaspecten: kinderen met dyslexie begrijpen niet automatisch slechter wat in een tekst staat dan niet-dyslectische kinderen. Ze hoeven evenmin minder fantasie te hebben als ze een verhaal of opstel schrijven. Het zou dan ook jammer zijn als men leerlingen taken ontnemt die aansluiten bij de mogelijkheden en behoeften van leertijdsgenoten. Vooral het weglaten van (technisch) moeilijke teksten zorgt voor een onderstimulering met betrekking tot de algemene ontwikkeling en woordenschat. Leerlingen die al niet veel lezen, krijgen dan ook nog teksten aangeboden die weinig uitdagend zijn. Dit kan negatieve gevolgen hebben voor hun werkhouding en de taakbeleving. Het is ook mogelijk dat de cognitieve ontwikkeling steeds verder achterop raakt, en deze leerlingen aan het einde van de basisschool ook echt moeite heeft met het begrijpen van teksten.

Alle reden om na te gaan hoe ICT-middelen deze belemmeringen kunnen verminderen en welke mogelijkheden hiervoor voorhanden zijn.